

OMOT DPA 22-2.

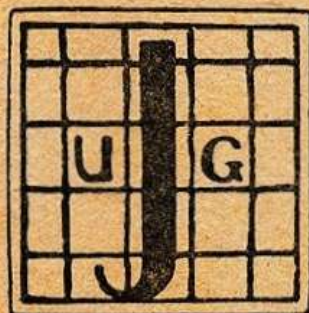
RIJEČKA REVIJA, God. X 1961. Br. 3-4

Posebni otisak

VATROSLAV CIHLAR

Književnost »iza rešetaka«

RIJEKA
1961.

Književniku Viktoru Caza-Fminu
u znak odanosti
Orakja, 6. XII. 1961.

Nikola

ANTUN BARAC kao maturant sušačke
gimnazije 1913. godine

Književnost „iza rešetaka“

**O povijesti jednog književno-izdavačkog poduzeća, o Antunu Barcu
i književnom i umjetničkom Zagrebu u doba prvog svjetskog rata.**

U jeseni 1914. našla su se u »Kazališnoj kavani« u Zagrebu, koja je u ono vrijeme bila dnevno sastajalište zagrebačke književne i umjetničke boheme, tri prijatelja i druga iz sušačkih i bakarskih srednjoškolskih dana: student filozofije Antun Barac, student prava Antun Tomašić i pisac ovih redaka. Povezivale su ih zajedničke političke i književne simpatije već iz doba srednjoškolskog štrajka u Hrvatskoj 1912. godine, u kojem je Antun Barac, iako već tada kao dak sušačke gimnazije više povučena i tiha karaktera, uzeo vidno učešće. Sjećam se njegova govora u velikoj dvorani sušačke gimnazije kada je pala odluka da se omladinski pokret, kome je prvo žarište bilo u Sušaku i Bakru, proširi na čitavu Hrvatsku i dalje na sve slavenske zemlje u Austro-Ugarskoj Monarhiji. Ivo Endlicher, koji je bio ponajglavniji akter čitave akcije, bio je po svojoj ličnoj prirodi, sav vatra i plamen, sušta protivština mirnoj, staloženoj i više misaonoj naturi Antuna Barca. Ali Barčeve tiho i mirno izgovorene riječi na tom gimnazijskom mitingu jednog kišovita i maglovita dana u rano proljeće 1912. sadržajnom su odlučnošću i ozbiljnošću učinile najveći dojam na čitav taj đački auditorij.

To je bio ujedno i moj prvi susret s Antunom Barcem. Još danas ga vidim, kao živa pred očima, kako se uspinje, polagano i otmjeno, s kišobranom u ruci, idući Kranjčevićevim klancem prema gimnazijskoj

zgradi. Bilo je već tada, u njegovoj pojavi, načinu govora i izrazu, nešto, što će ostati karakternom crtom čitava mu privatna i javna života. Barac je malo govorio, ali duboko mislio. Bilo je u njemu nešto od one tipične nijanse u hrvatsko-primorskom karakteru, što nasuprot južnjačkoj uzavrelosti nekih drugih naših krajeva uz more, odiše životnim realizmom i praktičnošću vinodolskog svijeta i zavičaja, u kome se i on rodio. Ljudi su to od tvrda značaja, kruha i rada, tipična je za njih njihova graditeljska, zidarska i ribarska profesija, ali premda su manje emfatični, manje zapaljivi i manje bučniji u izrazu od ostalih Primoraca, u najodlučnijim su trenucima naše političke prošlosti stajali postojano i čvrsto na braniku naših narodnih prava i slobodina kao, na primjer, za prednagodbenog oružanog ustanka na Hrvatskom primorju, u kome su baš Barčevi domoroci, Grižanci, svojim dolaskom pod oružjem u Kraljevicu (gdje je bilo središte ustanka) izvršili zajedno s ostalim Vinodolcima onaj preokret u «ratnoj» situaciji koji će završiti porazom neprijateljske armade. Takav, realan i praktičan u prosuđivanju, osjećajan ali misaon, tih i miran u svom vanjskom izrazu ali odlučan u akciji kada se radilo o kakvom pothvatu, bio je i Antun Barac, po svom karakteru tipičan primorac Vinodolac. Nama, ostalim njegovim školskim drugovima, već je tada imponirao svojom misaonom naturom, svojom ponešto skandirajućom finom riječi. Znao je najbolje formulirati naše zajedničke mladenačke težnje i snove. A u tim njegovim mladićskim riječima na našim zajedničkim šetnjama po sušačkom Bulevaru sjeme je, naročito što se tiče primorske književnosti i primorskih književnika, i njegova kasnijeg velikog književnog djela.

Naš susret u »Kazališnoj kavani« prvih dana prvog svjetskog rata nije bio nikakva »historija«, već slučajni sastanak dobrih znanaca koji su imali mnoge štošta da kažu pod dojmom događaja, naročito u njihovom zajedničkom primorskom zavičaju, događaja koji su vodili, kako je to napisao Viktor Car Emin u svojoj poruci istarskoj omladini za prvog svjetskog rata, »našu a i vašu misao u neizmjerne daljine«. I naši su pogledi bili onda upravljani prema tim »neizmjernim daljinama«, pa će u tim našim zajedničkim razgovorima koji su se nastavili poslije tog našeg prvog susreta u Zagrebu, u »Kazališnoj kavani«, dok su zagrebačkim ulicama kretali u vrisku i tutnjavi vojnički »maršbataljuni« u ratnoj spremi na ratnu klanicu, u tim našim zajedničkim izmjenama misli, u međusobnim ličnim ispovijestima triju mladića na pragu života, čiju volju za aktivnošću, djelom i akcijom nije mogla slomiti ni ratna furija, i iskrsti ideja da se nešto učini, pokrene i stvori. Ostvarena je bila ta njihova zamisao doduše tek 1917. godine, nakon preokreta u Monarhiji, što je nastupio smrću Franje Josipa i nakon Majske deklaracije u bečkom parlamentu, ali je njen začetak bio već u tim prvim našim razgovorima u vrijeme najtežeg političkog pritiska kada se činilo kao da je zauvijek nestala svaka slobodna riječ, svaki naš narodni i kulturni izraz, u ratnoj orgiji tuđinske soldateske. Ta zamisao je bila osnivanje književno-izdavačkog poduzeća pod simboličkim imenom »Juga« u Zagrebu, u proljeće 1917. Ideja je to bila zapravo Antuna Barca, omogućio je njeno ostvarenje Antun Tomašić, a ja sam bio samo skromni »literarni« suradnik pri njenoj realizaciji i izvođenju. I po tome, što je književno-izdavačko poduzeće »Jug« (službeno mu je bilo ime »Nakladni zavod Jug«) kao ostvarenje naše zajedničke zamisli okupilo oko sebe u godinama 1917., 1918. i 1919. najistaknutija imena naše

književnosti i umjetnosti na programu ujedinjenja južnoslavenskih naroda i njihova narodnog i socijalnog oslobođenja, što je sa svojim čednim izdavačkim prostorijama od nekoliko prostih stolova i stelaža bilo također jedno od središta revolucionarne akcije u Zagrebu za prvog svjetskog rata, sastanak i razgovor one trojice đaka iz Hrvatskog primorja i Istre i imao je ponešto od »historije«, od književne i kulturne historije Hrvatske i Zagreba, u predvečerje događaja, koje će Ivo Vojnović, također jedan od suradnika književno-izdavačkog poduzeća »Jug« označiti već godine 1917. »socijalnom revolucijom«.¹

Za prvu svoju ediciju izabraše pokretači »Juga« A. G. Matoša, ne slučajno i nasumce, već kao svoje programsko izdanje. Matoševa smrt još je tada u svježoj uspomeni, pa je omladina možda jedino ispravno reagirala na mučenički završetak književnika koji je u taj čas nepotrebno i prije vremena poginuo pod kirurškim nožem u bolnici na Vinogradskoj cesti u Zagrebu. Matoševi feljtoni u »Obzoru«, nakon njegova povratka iz Italije gdje je uoči svoje smrti potražio olakšanje svojim bolovima, bili su u đačkim krugovima lektira na koju se čekalo svake nedjelje (članci su izlazili u nedjeljnim brojevima) kao na nastavak nekog napetog romana. Svi su čekali, što će reći Matoš, to pero nesmiljene kritike, ali puno zanosa i srca. A taj zanos i to srce, to je bilo ono što je privlačilo omladinu, što je, uostalom, učinilo da su Matoševi »Feljtoni i eseji«, u izdanjima »Juga«, bili na svim ratnim frontovima na kojima su se nalazili naši ljudi za prvog svjetskog rata najčitanija knjiga.²

¹ Prostorije Nakladnog zavoda »Jug« nalazile su se na prvom katu zgrade Heca br. 7 u Zagrebu. Bila je to zapravo samo ekspedijca i skladište. Nekoliko prostih stolova i stelaža. Redakcijske poslove obavljali su urednici kod svojih kuća. Ali iako magazin bilo je to dnevno sastajalište političkih ljudi, književnika i umjetnika. Malo stolova i stolica, ali mnogo duha i pismenosti.

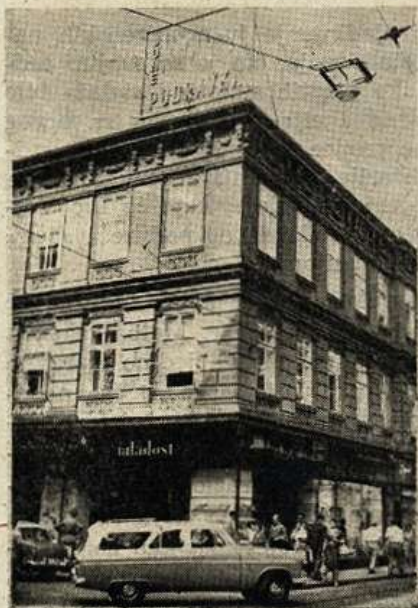
² A. G. Matoš: Feljtoni i eseji. Nakladni zavod »Jug«, Zagreb 1917. Sadržaj: Ljudi i ljudi, Književna kriza, Umjetnost i nacionalizam, Futurizam, A. Harambašić, Emerson, Pod florentinskim šeširo, Od Firence do Zagreba.

U pogovoru, što ga je napisao Antun Barac, a kojega citiramo u cjelosti da se upoznaju pišćeva književna shvatanja kao i samih izdavača ulme kojih je Antun Barac i napisao taj komentar, veli se ovo: »Feljtoni i eseji« u izdanju »Juga« sadrže one radove pok. A. G. Matoša, koji su, razasuti kojekuda, nepristupačni većem broju čitatelja, a imaju trajnu vrijednost. Idući zatim, da ova knjiga bude ogledalo Matoševa duha, njegove prave biti, nijesmo u nju uvrštavali onakvih stvari, koje su plod momentanih dispozicija i indispozicija, ogorčenja ili želje, da se »dela vihtig«. Kod nas je možda Matoš više poznat po zagrzičljivim polemikama i bijesnim napadajima, dakle kao tip negativan, kao čovjek, koji ne stvara, nego razara. A ipak se duša Matoševa više nego u takvim radovima očitovaše u pejzažima (»Oko Lobora«), u esejima kao onaj o Harambašiću, u pjesmama (»U tjeha kose«), gdje upravo ne prepoznajete žučljivog feljtonista »Obzora«, »Hrvatskog Prava«, »Hrvatske Slobode«, »Savremenika« i dr. Sama toplina, blagost, zanos. Ovo zapravo i jest Matoš, onaj, kojega vrijednost ostaje. Samo je posljedica naših prilika i njegova temperamenta, da je svoj talenat morao trošiti više u efemernim poslovima, nego ondje, gdje bi mogao više raditi, više u reagiranju, nego u vlastitom stvaranju. »Feljtoni i eseji« spašavaju od zaboravi nekoliko takvih plodova Matoševa pera, u kojima gledate njega, bez maske. S druge strane su »Feljtoni i eseji« sasvim aktualna knjiga, jer su mnoge misli, što su u njima iznesene, savremenije danas nego onda, kada su napisane.«

A u jednoj drugoj bilješci, koju je napisao Vatroslav Cihlar kao novinsku objavu, stoji ovo: »Feljtoni i eseji« su knjiga jednog od najmarkantnijih modernih naših pisaca, s radovima iz zadnjih godina života. Sve odlike Matoševa pera, poznate iz prijašnjih djela, ističu se ovdje još snažnije. Opširno poznavanje tuđih literatura i kultura, s djetinjском ljubavi za sve, što je naše, čežnja za širokim vidicima i bolna i slatka slabost prema našim prilikama, osjećaj duše i kućanje vrelog srca — to su značajke Matoša i ove knjige.«

Vidi dalje: Vatroslav Cihlar: »A. G. Matoš«, »Narodni List«, br. 56. Zadar, God. 1917.

Zgrada u kojoj se nalazio Nakladni zavod »Jug« u Zagrebu (lića br. 7)

Portret IVE VOJNOVIĆA od slikara Tomislava Krizmana iz knjige »Akordis«

A. G. Matoša poznavali smo i osobno s njegova boravka na Hrvatskom primorju. Prije svog posljednjeg odlaska u Italiju, Matoš je boravio u jesen 1912. u Kraljevici tražeći u morskome zraku lijek za svoju boljku za koju je mislio da je običan »katar« u grlu. Pa premda je jedva mogao govoriti, Matoš je bio u Kraljevici pun životne radosti, temperamentan i razgovorljiv, neumoran u pričanju svojih doživljaja u večernjem krugu, što bi se sakupio oko njega u kakvoj gostionici ili kavani. Po danu je poduzimao duge šetnje kraljevičkom okolicom, uz obalu preko Oštoga sve do predjela Javorišće, gdje je u kakvom tihom kutu, zadubljen u knjigu ili gledajući prema otočiću sv. Marka i Krku sjedio sate i sate na kamenu. Jednom je po najvećem nevremenu, na zaprepaštenje svijue mornara i ribara, preplivao preko kanala sve do suprotnog otočića, pa je morala biti poduzeta posebna spasavalačka akcija da ga se oslobodi iz »zatočeništva« na osamljenoj i pustoj morskoj hridi.¹

Prva knjiga »Juga«, Matoševi »Feljtoni i eseji«, izašla je u ljeto 1917. u redakciji i s pogovorom koji je napisao Antun Barac u ime izdavača. Umjetničku opremu knjige učinio je Jerolim Miše koji je upravo tada, nakon prve svoje uspjele izložbe u »Proljetnom salonu« u Zagrebu, započeo svoju umjetničku karijeru. Izdavačko poduzeće »Jug« naročitu je važnost polagalo na estetski izgled svojih edicija, bivajući u tom smislu neka vrst pionira modernog knjižarstva u Hrvatskoj. Što je ponukalo izdavače »Juga« da izađu s Matošem kao sa svojom prvom knjigom,

¹ Boravak A. G. Matoša u Kraljevici i naše zajedničke šetnje uz more opisao sam fragmentarno u posebnom članku (Vatroslav Cihlar: »Žižak idealu«, Hrvat, Br. 2123. Zagreb, God. 1925.).

Matoš je često polazio iz Kraljevice u Rijeku na razgovor s Franom Suplom.

— Kuda 'dete? — pitali su Matoša u Kraljevici, kad se ukrcavao na lokalni brodić koji je išao za Rijeku.

— Idem k svojoj »pući«! — odgovarao je veselo Matoš.

Ta »puća« bila je profesorica ženskog liceja na Sušaku, Matoševa »životna ljubav«.

izneseno je u spomenutom Barčevom komentaru. Zanimljivo je, da je Antun Barac, u toj valjda svojoj prvoj kritičkoj ocjeni jednog književnika, napisanoj 35 godina prije Matičina izdanja Matoševih kritičkih spisa,¹ rekao u općim crtama gotovo isto, što je napisao Marijan Matković u svojem mnogo opširnijem i fundiranijem, te živo i blistavo napisanom eseju o A. G. Matošu kao kritičaru. Samo nekoliko odlomaka iz tog Matkovićevo eseja:

Naslovni list »STUDIJE O HAMLETU«
od Ljube Babića

»Matoš živi još danas u svom djelu — živi kao umjetnik.«

»I dok je o misliocu Matošu njegov učenik Tin Ujević mogao već u nekrolognom članku izreći negativan sud, dok su njegove koncepcije bile vrlo često anahronizam već u vrijeme kad ih je napisao, kao što su mu mnoge književne ocjene bile plod trenutačnog raspoloženja, — književnik Matoš, sa svim tim ozbiljnim manama, ipak neboriv stoji još danas u hrvatskoj književnosti kao umjetnik, koji je označavao epohu u našoj književnosti, a i kao sugestivan kritičar, koji je prvi na hrvatskom jeziku progovorio o mnogim estetskim pojavama te je u tom lucidnom, smionom govoru ostao do danas prilično osamljen.«

»Kritičar Matoš — kao svjesna i prva rigorozna naša pobuna protiv dilematizma, kao literarno-umjetnička pobuna protiv svih programa pogubnih za umjetnost, — još danas je aktuelan. Aktuelna je i otvorena oštrina njegove borbencosti. A iznad svega njegova lapidarna, koncizna, sugestivna i uvijek zanimljiva kritička stilistika.«

Citirajući ispod crte Barčev pogovor iz 1917. a u tekstu odlomke iz Matkovićevo eseja, htio sam ukazati samo na to, koliko je vidovita bila karakterizacija Matoševne književne ličnosti od strane Antuna Barca, onda još sveučilišnog daka u Zagrebu, kad govori o aktuelnosti Matoševih feljtona (»Feljtoni i eseji« sasvim su aktuelna knjiga, jer su mnoge misli, što su u njima iznesene, savremenije danas nego onda, kad su napisane.« Antun Barac u pogovoru). No Barac je to napisao kao đak, a Matković je izrekao svoj sud 35 godina kasnije kao gotov književnik, činjenica, što Matoševu ličnost pošteno i čestito fiksira usred mnogih kasnijih površnih brbljarija. Matković nije osobno poznao Matoša, ali je u bit njegova djela zašao dublje od mnogih Matoševih osobnih poznavalaca, koji su svoje sasvim lične resantimane htjeli unijeti i u literarnu historiju. Izdavačima »Juga« može biti samo zadovoljština, da je jedan od naših najmodernijih književnika i kritika potvrdio trideset i pet godina kasnije opravdanost njihova djela, kada su usred ratne buke za prvog svjetskog rata izašli s Matošem kao svojom zajedničkom književnom simpatijom. I to je bila ideja Antuna Barca: iznijeti kao prvu knjigu

¹ Hrvatske književne kritika. A. G. Matoš, IV, Matiča Hrvatska, Zagreb 1962. Marijan Matković: A. G. Matoš kao kritičar.

Matoša, tu »literarno-umjetničku pobunu protiv svih programa pogubnih za umjetnost«.

Druga knjiga »Juga« bili su »Akordi« Ive Vojnovića, taj mozaik, kako se veli u objavi knjige, najrazličitijih motiva i oblika: pjesme, drame, kritike, intimna sjećanja, pisma, govori, a uza sve cjelovitost, jedinstvo knjige, jer sve stvari veže u jedno jaka ličnost autora, otmjenost njegova osjećanja, mišljenja i izražavanja. Upravo u to vrijeme pripremala se u Zagrebu proslava Vojnovičeve 60-godišnjice, pa su izdavači htjeli da tim povodom sastave antologiju njegovih djela, kako bi čitatelji dobili u sažetom obliku prosek kroz pjesnikove književne radove od njegovih soneta do kritičkih osvrti i memoarskih zapisa. Predgovor je knjizi napisao Dr Dragutin Prohaska, kasnije profesor praškog sveučilišta, i to o simbolizmu u Vojnovičevim djelima. Umjetnički je opremio ovo izdanje Tomislav Krizman, koji je također pripadao »Jugovom« književničkom i umjetničkom krugu. Knjiga je bila urešena i Vojnovičevim portretom u crtežu, koji je za tu svrhu specijalno izradio Tomislav Krizman. Izbor za ovu antologiju učinio je sam autor, koji se u ono vrijeme nalazio interniran kao politički zatočenik u bolnici na Vinogradskoj cesti u Zagrebu, a pri tom mu je pomogao kao pomoćni redaktor pisac ovih redaka koji ga je u tu svrhu svakodnevno posjećivao u njegovoj bolničkoj sobi odnosno internaciji. »Akordi« su također bili u tili čas razgrabljeni od publike kao i Matoševi feljtoni.¹

Kao treća knjiga po redu »Jugovih« edicija izašla je »Studija o Hamletu« od Milutina Nehajeva, djelo koje je nagradila Matica Hrvatska. »Studija o Hamletu« preštampana je zapravo iz »Savremenika«, u kojem je prije izlazila u nastavcima, ali je autor za knjigu izvršio neke korekture pa se može govoriti o originalnom izdanju. Naslovni list za ovu knjigu sa slikom Šekspirove stare pozornice izradio je Ljuba Babić koji će odsad unaprijed ilustrirati i opremiti gotovo sva izdanja Nakladnog zavoda »Jug« sve do njegova završetka.

Početak godine 1918. pokrenuli su izdavači »Juga« posebnu biblioteku pod nazivom »Vidici i putovi«, koja je trebala da u redovitim razmacima donosi djela iz svih područja znanosti i umjetnosti, književnosti, književne kritike, političke i putopisne literature, i to djela, kako se navodi u objavi izdavača, »koja nisu pisana niti suhim znanstvenim, niti vulgarno-popularnim stilom, a koja podaju u umjetničkom obliku ozbiljan sadržaj.« Izdavači će nastojati, veli se dalje, da u prvom redu donose ona djela koja su nužna za duhovnu i političku orijentaciju naše publike.

Kao prvi i drugi svezak ove biblioteke, koja je također naišla na golem interes u čitalačkoj publici, izašlo je djelo »Mlada Evropa« (L'Europa giovane) od poznatog talijanskog historika Guglielma Ferrera.² I kod ove biblioteke nije bio slučaj da je za njenu prvu knjigu bio izabran talijanski učenjak Ferrero. Kako je poznato, Guglielmo Ferrero i njegova žena Gina Lombroso bili su bliski prijatelji Frana Supila koji se u to doba nalazio u emigraciji, u Londonu. Trebalo je na neki način i kod kuće potvrditi i manifestirati tu privrženost između talijanskog naprednog učenjaka i hrvatskog političara iz Rijeke, prijateljstvo Guglielma Ferrera prema južnoslavenskim narodima te njegovo smiono i otvoreno

¹ Vidi: Vatroslav Cihlar: »Kako su nastali Vojnovičevi jubilarni »Akordi«, »Naše more«, God. VII Br. 5. Dubrovnik, I, XI 1960.

² Guglielmo Ferrero: Mlada Evropa. Studije i putovanja po sjevernim zemljama. Preveo i predgovor napisao Arsen Wenzelides. (I i II svezak).

zastupanje naših narodnih prava u Dalmaciji usred razbuktalih šovinističkih strasti u Italiji. Uopće se može reći, da je svaka edicija »Juga« bila u ono ratno vrijeme poentirana narodnim interesima i da su se preko pisaca i knjiga izražavale i političke simpatije.

»Mladu Evropu« Guglielma Ferrera preveo je na hrvatski dubrovački književnik Arsen Wenzelides koji je napisao i opsežan predgovor o autoru i knjizi.¹ Za biblioteku »Vidici i putovi« izradio je Ljuba Babić jedinstvenu umjetničku opremu sa crtežima koji su simbolički prikazivali u likovima sputanih hrvatskih seljaka i seljakinja u narodnoj nošnji narodnu i socijalnu potlačenost u Austro-Ugarskoj Monarhiji. Tendencija je bila očita, pa su ovi crteži pali žrtvom cenzorove olovke, te je knjiga izišla bez Babićevih simboličkih likova. Ostali su samo ornamenti na naslovnoj stranici i jedan jedini ženski lik na stražnjim koricama.

Treći svezak nove biblioteke bila je studija »Vladimir Nazor« iz pera Antuna Barca, prva opsežnija rasprava o hrvatskom pjesniku. Iako je to Barčev početnički rad (autor ga je nazvao »skicom za studiju«), u njemu se zrcale književna shvatanja u ono vrijeme ne samo pisca, već i svih njegovih suradnika na ovom izdavačkom djelu u Zagrebu u teškim političkim, socijalnim i kulturnim prilikama koje su vladale u Hrvatskoj za prvog svjetskog rata. Međutim i danas se ta Barčeva rasprava s užitkom čita odišući vedrinom i svježinom iskrenog umjetničkog zanosa.

U biblioteci »Vidici i putovi« izašla je zatim knjiga »Žena i ljubav« od poznatog talijanskog sociologa Scipia Sighele, a u prijevodu Antuna Tomašića koji je bio u ono vrijeme neka vrst novatora u pronalaženju moderne sociološke literature na stranim jezicima. Naročito je bio verziran u talijanskoj literaturi. Kao posljednji svezak ove biblioteke pred katastrofu izdavačkog poduzeća »Jug« izišla je u proljeće 1919. na inicijativu M. Krleže, a u prijevodu Kreše Štalcera, također bivšeg sušačkog đaka, »Boljševička Rusija« od francuskog pisca Étienne Antonellija, prvo objektivnije djelo o ruskoj revoluciji u svjetskoj literaturi. Ovo djelo objavljeno je već pod novim jugoslavenskim monarhističkim režimom koji se u pogledu cenzure i progresivne literature nije ni najmanje razlikovao od habsburške vladavine, pa je Antonelijeva knjiga zajedno s ostalim edicijama koje će se u to vrijeme zaredati bila i neizravnim uzrokom da je izdavačko poduzeće »Jug« navuklo na se bijes i mržnju novih gospodara koji su se, zasjevši na vlast, preko noći pretvorili iz tobožnjih demokrata u najcrnje reakcionarce.

¹ Taj je predgovor posebno zanimljiv jer neizravno tumači ideje, što su rukovodile izdavače kod osnivanja biblioteke »Vidici i putovi«. Stoga ga u odlomku citiram:

»Ovaj prijevod Ferrerovih rasprava o savremenoj Evropi namijenjen je onima koji ih ne mogu čitati u originalu. Neka ove sjajne rasprave turinskog učenjaka i putnika pripomognu preokretu našega javnoga odgoja. Na nas uplivišu četiri tuđe književnosti od kojih uglavnom pretežu talijanska na jugu, a puno više njemačka u sjevernim i srednjim našim krajevima. Obzirom na srodnost talijanske sintakse i duha sa našim, talijanski upliv nije proizveo toliko nezgrapnosti u našem javnom jeziku kao njemački. U skladu sa našim geografskim položajem, jezik hrvatske književnosti i hrvatskih novina mora da je tačan kao germanski, zaobljen kao romanski, a bistar, jedar, zvonak i krepak kao naša pučka proza. Čistoću svojega jezika moramo učiti iz svojih narodnih pjesama i priča: iz živoga narodnoga govora, kakav se čuje između Bihaća, Osijeka i Mostara; iz spisa Kurelca, Pavlinovića, Nodila i onih drugih rijetkih naših pisaca, koji su se dovinuli jezične i estetične savršenosti; a formalnu eleganciju i tačno izražavanje misli možemo da učimo i od stranih autora. Među takve, dvostruko poučne svjetske pisce, koji znaju da najdublje umovanje spoje s najvećom jasnoćom izraza, spada i Guglielmo Ferrero.«

Na drugom mjestu Arsen Wenzelides čini uporedbu između Nodila i Ferrera — »dva učenjaka umjetnika, dva izvanredna stiliste.«

U pripremi ove biblioteke, sa već gotovim rukopisom za štampu, bila je »Antologija češke moderne kritike«, koju je uredio i popratio s predgovorom poznati češki literarni historik i kritik Dr František Sedláček. Bio je to izbor najboljih čeških eseja o literaturi, umjetnosti i glazbi. Preveo je na hrvatski te eseje sam redaktor antologije. Ovdje ćemo spomenuti, da je Nakladni zavod »Jug« podržavao prisne veze sa češkim književnim krugovima u Pragu, veze koje nisu bile bez političkog značenja u ono doba kada su istaknuti češki književnici bili među prvim organizatorima revolucionarne podzemne akcije u Austriji. Tako sam i ja kao jedan od suradnika zagrebačkog izdavačkog poduzeća prisustvovao kao njegov predstavnik svečanostima proslave 50-godišnjice češkog Narodnog Divadla u Pragu u svibnju 1918. godine. Tom sam prilikom upoznao, među mnogim drugim češkim književnicima i kulturnim radnicima, i poznatog češkog književnika i dramatika, tada dramaturga češkog Narodnog kazališta, Jaroslava Kvapila (jednog od najistaknutijih vođa tajne češke Mafije) te redaktora Jana Strakatyja, velikog prijatelja našeg naroda, koji će kasnije boraviti i kao naš gost u Zagrebu. Preopširno bi bilo da podrobnije opisujem te naše veze između Zagreba i Praga u osvit velikih događaja, ali ukratko ću reći, da je prijateljstvo izdavačkog poduzeća »Jug« sa češkim narodnim, književnim i kulturnim krugovima urodilo u ljeti 1918. jednom historijskom akcijom češke Mafije na Hrvatskom primorju, u kojoj su ljudi od »Juga« bili najrevniji suradnici.¹

Na programu »Vidika i putova« stajao je još niz drugih knjiga i rukopisa. Tako Taine-ove »Bilješke o Engleskoj« u prijevodu Milutina Nehajeva, »Sezam i ljljani« (tri predavanja o ženama, knjigama i umjetnosti) od Johna Ruskina u prijevodu Nevenke Malić, tada maturantkinje ženskog liceja na Sušaku, te »Mladenačke uspomene iz Hrvatske« od Imbre Tkalca u redakciji i prijevodu Antuna Barca. Naročita je bila briga posvećena izboru eseja Natka Nodila, koji su također imali izaći u redakciji Antuna Barca. Prijevod »Mladenačkih uspomena« s njemačkog kao i izbor Nodilovih eseja Barac je već izvršio. Po izboru pisaca i naslovima knjiga vidi se u općim crtama kakav je bio, ima tome već više od četiri desetljeća, književni ukus i program »Jugovih« izdavača.

Beletristikom se izdavačko poduzeće »Jug« nije mnogo bavilo u prvoj fazi svoje djelatnosti, premda je već u početku bila namjera da se štampaju pripovijesti Veljka Petrovića i Pecije Petrovića, o čemu su

¹ Vidi o tome: Martin Sumić (pseudonim Vatroslava Čihlara): »Primorski svijet i zavičaj«. Povodom 25-godišnjice smrti hrvatskog književnika Milutina Čihlara Nehajeva. Pomorstvo. Br. 6. God. XI 1956.

U ljeti 1918. boravio je u Hrvatskom primorju niz čeških političara, književnika i novinara. Jaroslav Kvapil stanovao je u Crkvenici, Jan Strakaty u Kraljevcu, a Dr. Tusar u Novome, dok je pod tajnom lozinkom Dra Stocka u Hotelu Jadran na Sušaku boravio jedan političar iz Dalmacije. Dolazak čeških političara i književnika na Hrvatsko primorje imao je svrhu da se pod vidom ljetnjeg odmora i kupanja dođe u dodir s našim ljudima, kao i s jednim očerom austrijske ratne mornarice u Pulli, po narodnosti Čehom, koji je imao sa svojim stručnim znanjem pomoći kod uspostavljanja izravnih veza preko mora sa savezničkom ratnom flotom na Jadranu. Jaroslav Kvapil stanovao je u Crkvenici zajedno sa svojom ženom u maloj kućici na cesti, što vodi u Tribalj. Često sam dolazio iz Kraljevca k njemu u posjet. Ljudi od zagrebačkog »Juga« sakupili su i predali Jaroslavu Kvapilu u Crkvenici golem materijal u dokumentima i fotografijama o austrijskoj okupaciji u Crnoj Gori, tajne rezervatne spise austrijskog vojnog guvermana na Cetinju, koje je donio u Opatiju jedan naš čovjek Istranin, koji je služio kao austrijski rezervni oficir u Crnoj Gori. Kad se Jaroslav Kvapil vraćao iz Crkvenice u Prag, bio je kod izlaska sa broda na starom gatu Adamić u Rijeci uhapšen od mađarske pogranične policije zajedno s kovčegom u kojem su se nalazili kompromitirajući saisi. Vijest o uhapšenju Jaroslava Kvapila prozvala je veliku konsternaciju u redovima njegovih prijatelja, ali stvar je pukim slučajem ostala bez posljedica. Kad su Kvapila doveli na vojno zapovjedništvo u Rijeci, u taj čas se na sreću nalazio u službi kao dežurni oficir jedan Čeh koji je bio također član češke Mafije. Kvapil je mogao zatim nesmetano nastaviti svoj put u Prag. U Kraljevcu se u taj čas nalazio i poznati češki historik umjetnosti Dr. Václav Štěch, tada kustos praškog muzeja.

se već vodili pregovori. Od strane prijevodne literature štampan je jedino roman poznate talijanske književnice Annie Vivanti »Kirka« (roman o Mariji Tarnovskoj) u prijevodu studenta milanskog univerziteta Antonija Filipića te s predgovorom o književnoj ličnosti autorice iz pera Vatroslava Cihlara.¹ U pripremi su bile također i neke drame i roman Janka Polića Kamova »U kaljuži«, Antologija savremene slovenske lirike u redakciji Cvetka Golara kao i zbirka feljtona Nikole Polića koji su kasnije posvema nestali i, čini mi se, da nisu bili nikad objavljeni. Ovi feljtoni, pisani pod prilično jakim utjecajem Matoševa stila i načina, koliko se sjećam, nisu naišli na Barčevu povoljnu kritiku, premda bi bili zanimljivi kao literarni dokumenat iz Polićevih mladih dana. Među rukopisima je ležala i jedna drama Tita Strozija koju je on napisao u nekoj zelenoj simbolici za svoga vojnikanja kao uanski oficir u doba prvog svjetskog rata. Od aktualne političke literature »Jug« je izdao »Samoodređenje naroda i Mađari« od autora koji se potpisao »Jugoslaven iz Ugarske«, »Talijanski ciljevi protiv Jugoslavena« od Dra Vladi-

¹ Antonije Filipić, koji je također pripadao »Jugovom« prijateljskom krugu, kao član zadarske omladinske grupe, preveo je »Kirku« već za svojih studentskih dana u Milanu. Dobio je od autorice romana, Annie Vivanti, dozvolu za prijevod na hrvatski u posebnom pismu (»Distinto Signor Filipić, Milano. Le dò il permesso di tradurre... ecc.«) Knjiga je štampana u Zagrebu dok se Filipić nalazio nakon povratka iz koncentracionog logora u Göllersdorfu kraj Beča u austrijskoj prijestolnici kao mobilizirani vojnjak. Bio je poslan na frontu s oznakom »P. V.« što je značilo »politisch verdächtig« (politički sumnjiv). Antonije Filipić bio je povezan s »Jugovim« ljudima već iz doba svojeg školovanja na hrvatskoj gimnaziji u Zadru, gdje je bio glavni organizator omladinske revolucionarne organizacije. Kao takav bio je, nakon atentata na Cuvaja 1912., utamničen i optužen zbog veleizdaje. U zadarskom krugu nalazio se i niz drugih prijatelja i propagatora »Jugovih« edicija kao student prava Oskar Polli, zvan »Djuci«, koji je za prošlog svjetskog rata umro od tuberkuloze u Splitu. Oskar Polli pripadao je i Cesarčevom prijateljskom krugu u Zagrebu. Bio je čovjek zanesen literaturom, poezijom i muzikom. Cesarac ga je neobično volio i često pravio šale na račun njegove legendarne rastrošenosti i nemarnosti. Ali bio je plemenita duša, odan prijatelj i rijetki čovjek.

Prazne unutrašnje naslovne stranice »Mlade Evrope« nakon zapljene slika i crteža Ljube Babića. Na dnu se vidi opaska: »Crteži su zapljenjeni«.

mira Orljavskog, iza kojeg se pseudonima krio također neki političar,¹ te preuzeo u komisiju knjigu »Lepoglavski vampiri« od Rudolfa Hercigonje u kojoj su bila prikazana mučenja utamničenika u lepoglavskoj kaznionici za prvog svjetskog rata. Autor te knjige bio je također jedan od tih utamničenika izišavši na slobodu tek raspadom habsburške monarhije.

Ali posebnu bibliografsku draž predstavlja zbog svoje tendencije s obzirom na našu narodnu situaciju u Istri knjiga engleskog pisca Herberta Stranga »Put oko zemlje u sedam dana« koju je »Jug« izdao kao izvanredno izdanje u prijevodu i s predgovorom Viktora Cara Emina u proljeće 1918. Rat je još bio u punom jeku, a pitanje Istre bilo je usred svih narodnih briga. Taj prijevod od Viktora Cara Emina donio je u Zagreb iz Opatije izdavač Antun Tomašić, dok je istarski književnik nekako u isto vrijeme došao u Zagreb radi dodira s tamošnjim narodnim i književnim krugovima. Viktor Car Emin naročito se interesirao za sudbinu Istre, premda u taj čas nitko nije slutio da će doći do katastrofe u Rapallu. Tom prilikom sastali smo se jednom s Viktorom Carem Eminom u Zagrebu u stanu književnika Milutina Nehajeva koji je bio stari prijatelj njegova javnog i književnog rada. Iako je knjiga »Put oko zemlje u sedam dana« bila naoko sasvim omladinska lektira, Viktor Car Emin dao joj je svojim predgovorom posebno narodno značenje. Knjige i književnost bili su u ono doba prigušene javne riječi, jedina duhovna veza između ljudi, pa je tako i ova omladinska knjiga trebala po namjeri Viktora Cara Emina da ponovo okupi istarsku mladež u trenutku

1 Iza oznake »Jugoslaven iz Ugarske« krilo se ime Dra Ivana Novaka, jednog od urednika »Glasa Hrvata, Srba i Slovenaca« u Zagrebu god. 1918., dok je ime Dr Vladimir Orljavski bio po svoj prilici pseudonim nekog hrvatskog političara iz Istre.

Naslovni list »MLADE EVROPE« Guglielma Ferrera od Ljube Babića

Naslovni list knjige »ŽENA I LJUBAV« od Ljube Babića

kada je slavenskim narodima u Austro-Ugarskoj Mornarhiji zasvijetlila, kao posljedica ratne situacije, »nada i vjera u bolji život«, kako je to sam pisac napisao u svom predgovoru, što bijaše poruka istarskoj omladini, zaodjenuta u ruho aluzija, optimizma i vedrijih pogleda u budućnost.¹

Prostorije (odnosno u svemu jedna soba) Nakladnog zavoda »Jug«, što su se nalazile na prvom katu Ilice br. 7, iznad sadašnje knjižare »Mladost«, umalo su postale nakon njegova osnivanja dnevnim sastajalištem književnika, umjetnika i novinara, a i ponekih političara iz primorskih i istarskih krajeva, a naročito su se tu vraćali mobilizirani vojnici iz Dalmacije i Hrvatskog primorja koji se na prolazu kroz Zagreb vraćahu s fronta na bolovanje ili dopust. Edicije »Juga« bile su proširene na svim austrijskim frontovima i u pozadini, naklade pojedinih knjiga (prosječno oko 4000 primjeraka) bivale su zakratko razgrabljene. »Jug« je imao mnoštvo svojih stalnih čitatelja i naručilaca, osobito u krugovima srednjoškolske omladine u Srbiji koja se u ono vrijeme nalazila pod austrijskom okupacijom. Sa svojim prijateljima u Srbiji, izdavači su podržavali najživlju korespondenciju, pa je šteta, što su ta pisma nestala, bivajući često impresivni dokumenti psihološkog stanja njihovih pisaca. Tako je u jednom pismu iz Kragujevca jedna učenica gimnazije opisivala svoje duševno stanje u času ulaska austrijske vojske u grad nakon poraza i rasula srpske armije. U Sloveniji, kao na primjer u Beloj Krajini, imao je »Jug« također revnih propagatora svojih edicija. Skromna i jednostavna bila je ta izdavačka prostorija u Ilici 7, bez ikakva ukrasa i namještaja, svega jedan stari rasklimani pisači stol, ali bilo je tu mnogo srca, duha i književnog zanosa. Uostalom, stolovi i fotelji, ma kako raskošni, ne pišu, čovjek je glavni element stvaranja. U ono ratno doba prigušenog i cenzuriranog novinstva, »Jugova« uredov-

¹ Navodim u cjelosti poruku Viktora Cara Emína istarskoj omladini kao zanimljiv dokumenat političkog i psihološkog stanja u ono doba:

»Našim mladim čitateljima!

Cetvrta već teče godina, otkad nam jednim mahom, na prijeki način, odsjekoše one tijesne i srdačne veze, što su vezale naš list »Mladi Hrvat« s vama, naši mladi čitatelji! Vi znate, kako je došlo ono strašno, i dobro se sjećate, kako je najedamput pala na sve nas najernija noć — noć puna grozote i strahote. Pala je noć, kakove svijet ne pamti, otkad je na nebu sunce — i mi se najedamput nismo vidjeli više, niti smo jedni za druge znali. Tako biva i onima, što ih oluja zateče na otvorenu moru: brod se skrši, potone, a one jadnike valovi raznose na sve strane.

Bože mili, tko će isplivati i dokopati se suha kraja?!

I mi smo se za vrijeme ovog gadnog orkana više puta pitali:

— Bože mili, što je od onih naših negdašnjih mladih čitatelja? Jesu li nam svi živi i hoće li nam izaći iz ove užasne bure čili i zdravi?

Onda je poslije dugo, dugo vremena počelo pomalo da sviće. Još je bilo oko nas sve nejasno, ali jedan pogled — naš prvi pogled! — i mi vidjesmo kroz onaj polumrak i mutnu maglu, da su nam »ptiči ždralovići ostali«...

Spasena je nada i vjera u bolji život. Gori srca, mladosti naša!

A sad je red, da se okupimo, pozdravimo, prebrojimo, stare veze da obnovimo

Htjeli smo opet »Mladim Hrvatima« u svijet, ali nam ne dadu iznimne prilike u našem mjestu.

Međutim mi se ipak moramo naći.

Zato smo priredili za vas, a sada evo i izdah knjigu Engleza Herberta Stranga:

»Okolo zemlje u sedam dana!«...

Zer baš takvu knjigu?

Jer događaji ovoga velikoga doba vode neprestano našu a i vašu misao u neizmjerne daljine

Jer je s tim vanrednim događajima najuže vezana sudbina svakoga naroda, svakoga čovjeka, pa i vaša.

Jer današnje vrijeme traži, da svak ima širom otvorene oči na čitav svijet.

Ova knjiga nek vam zasada nadomjesti »Mladog Hrvata«, koji će k vama u pohode čim okrenu bolji i sretniji dan!

Opatija, početkom 1918. godine.

Viktor Car Emín, urednik »Mladog Hrvata«.

nica bijaše i neke vrsti tajnog informativnog centra, odakle su informirani naši ljudi i kod kuće i na frontama o svim važnijim događajima iz narodnog života, kao na primjer za vrijeme Tiszina boravka u Sarajevu, o kome je »Jug« imao posredstvom svojih sarajevskih informatora najpouzdanije informacije u vezi s kretanjem i prijetnjama mađarskog državnika. (»Imat ćemo još toliko snage da vas smrvmo prije svoje propasti« — rekao je Tisza tom prilikom u Sarajevu okupljenim narodnim predstavnicima.)

Pokraj Ljube Babića, koji je umjetnički opremio i ilustrirao po najglavniji dio »Jugovih« edicija, umjetnički suradnici izdavačkog poduzeća bili su i Tomislav Krizman, koji je opremio Vojnovičeve »Akorde«, i Jerolim Miše, koji je izradio naslovni list za prvu »Jugovu« ediciju, Matoševe »Feljtone i eseje«. Upravo u to vrijeme Jerolim Miše predstavio se zagrebačkoj publici sa svojom prvom slikarskom izložbom u »Proletnom salonu«, našavši u ljudima od »Juga« kao još nepoznati umjetnik jednog od prvih otvorenih zagovornika svog umjetničkog djela, svojih uzavrelih sunčanih platna iz rodnog mu dalmatinskog zavičaja. Izdavači »Juga« bili su i oni koji su prvi prigrlili tada mladog kipara Marina Studina preuzevši na se u ono vrijeme sasvim nekomercijalni rizik izdavanjem mape njegovih kiparskih radova s predgovorom Iljka Gorenčevića.¹

Književni i umjetnički krugovi koji su se okupljali oko Nakladnog zavoda »Jug« benevolencijom njegova glavnog pokretača Antuna Tomašića (koji je svoju čitavu baštinu uložio u taj pothvat) često su se

¹ Mapa kiparskih kompozicija Marina Studina sa 7 reprodukcija i s predgovorom Iljka Gorenčevića. Prihod ove edicije sav je bio namijenjen Marinu Studinu kao pomoć mladom kiparu, koji je u »Jugovom« krugu našao prve iskrene prijatelje svoje umjetnosti.

Slika hrvatske seljakinje na stražnjim koricama »Mlade Evrope«, jedini crtež Ljube Babića koji cenzura nije zaplijenila.

Naslovni list časopisa »PLAMEN« oa Ljube Babića

znali sastati i izvan »Jugovih« prostorija, na društveni domjenak i razgovor, u privatnim stanovima njegovih suradnika i prijatelja kao i u onoj nekad znamenitoj zagrebačkoj Poparićevoj gostionici pod starim krovom trošne kuće u Petrinjskoj ulici. Gostionica je bila poznata zbog svoje dalmatinske kuhinje i vina kao omiljelo sastajalište ljudi s mora. Mnogo su se puta našli i kod »Janjeta« u Nikolićevoj ulici gdje je imao svoj stalni večernji stol prof. Jovo Miodragović, koji je neko vrijeme radio zajedno s Antunom Tomašićem kod »Primorskih novina« na Sušaku, jedan od najkulturnijih i najobrazovanijih naših novinara.¹

Nakladni zavod »Jug« po svojem je ambijentu i ozračju bio u ono ratno doba i inače stjecištem mnogih drugih ljudi koji su se iz ovog ili onog razloga našli u Zagrebu zbog kakve lične nepogode. Kada su promjenom na habsburškom prijestolju bili raspušteni koncentracijski logori u Austriji i kada su se politički zatočnici nakon dugog izbjivanja vraćali svojim kućama, mnogi od njih našli su u izdavačkom poduzeću »Jug« i kod njegovih ljudi krov nad glavom, prvi kruh i pomoć. »Jug« nije bio nikakvo tečevo poduzeće, sav novac koji je ušao u blagajnu od rasprodanih knjiga ubrzo je nestao ili za pripremu nove edicije ili za razne pomoći ljudima koji su se našli u nevolji. Bio je možda u toj širokogrudnosti i začetak njegova kasnijeg konačnog sloma.

Izdavačko poduzeće »Jug« nije imalo nikakvog pomoćnog personala. Izdavači bili su u isti mah i urednici, i korektori, i skladištari i otpremači, a katkada i tronoše, ne vodeći mnogo računa o komercijalnim stvarima u koje se zapravo mnogo i ne razumješe. Bili su među tadašnjim protokoliranim nakladnicima i izdavačima gledani kao neki uljezi na knjižarskom tržištu, premda su zagrebačke knjižare morale često i po dva put dnevno zatražiti njihova nova izdanja. Da je u izdavača »Juga« bilo više komercijalnog duha i iskustva, (a kako su ga i mogli imati u njihovoj dobi!), da nisu nastupili događaji koji su im prerano zakrenuli vratom, ovo bi se nakladno poduzeće jamačno pretvorilo poput pariških naklada, koje su također nastajale u podrumima i neuglednim prostorijama, u veliki knjižarski pothvat.

Događaji u Austriji, štrajkovi radničke klase u Beču i Pešti, Adlerov atentat, pa ruska revolucija i pobuna u austrijskoj ratnoj mornarici, proboj solunskog fronta, rasulo austrijske armade na talijanskoj fronti i revolucionarni sastanci rezervnih oficira u Zagrebu u jeseni 1918. odjeknuli su dubokim odzivom među ljudima od »Juga«. U izdavačkoj djelatnosti nastaje velika prekretnica, krug, koji se za rata sakupio oko »Juga« na programu ujedinjenja južnoslavenskih naroda, republikanske demokratske federativne misli, razišao se otplovom hrvatske buržoazije i većeg dijela hrvatske literature u jugoslavenske monarhističke vode. Kada se August Cesarec, koji je s ljudima od »Juga« bio povezan bliskim prijateljstvom već od godine 1914., vraća nakon svršetka rata iz Srbije, gdje je proboravio nekoliko ratnih godina kao mobilizirani vojnik jedne au-

¹ Kad je odlaskom Frana Supila u emigraciju, »Riječki novi list«, pošto je još neko vrijeme za rata izlazio u Rijeku, bio obustavljen, Supilova tiskara i redakcija bili su presejani na Sušak, gdje su novine izlazile pod novim imenom »Primorskih novina«. Interni urednik lista bio je prof. Jovo Miodragović, a njegov glavni suradnik Antun Tomašić. U tom je listu i pisao ovih redaka o blavi o svoje prve feljtone o Rijeku, Pragu, Vladimiru Nazoru i o drugim primorskim književnicima bivajući već prije toga, kao svršeni naučnik, dopisnik Supilovih novina iz Trsta. Odlaskom Jove Miodragovića i Antuna Tomašića u Zagreb, zbog ne-laganja s više komercijalnom prirodom novinskog poduzetnika, novina su provincijsko-kulturna koji je u ratnoj konfuziji »baštinio« Supilovu tiskaru i redakciju, ali naravno ne i njegov mozak izigravši pri tom bivše prišne novinarske suradnike Frana Supila u Rijeku, »Primorske novine« pretvorile se u neplisnenu provincijski listić prirode »Virov tičkog glasnika« iz prvih godina XX stoljeća.

strijske regimente, izdavačko poduzeće izdaje prvu knjigu njegovih pjesama, pothvat u taj čas sasvim deficitaran, ali usred jugoslavenskog nacionalističkog pandemonija u Zagrebu značajan za novu orijentaciju izdavača koji će odsad nizom publikacija doći u otvoreni sukob s postojećim režimom kao jedini izdavački zavod u Hrvatskoj koji se nije žacao da štampa i širi najsmionije kritike društvenog kulturnog, političkog i književnog stanja u zemlji.¹ Poslije Cesarčevih pjesama, izdavačko poduzeće »Jug« štampa drugi i treći svezak Krležinih »Pjesama« (prvi je izašao u pjesnikovoj vlastitoj nakladi), zatim Krležinu »Liriku«, a konačno se odlučuje na izdavanje »Plamena«, polumjesečnika za sve kulturne probleme u redakciji Miroslava Krleže i Augusta Cesarca.²

Za drugi i treći svezak Krležinih pjesama (1918. i 1919.) naslovni list izradio je akad. slikar Ljuba Babić, koji će opremiti i reviju »Plamen«. U tim pjesničkim zbirkama izašla je i ona znamenita Krležina pjesma »Na Trgu svetoga Marka«, koja je bila 26. VII 1917. zaplijenjena u socijalističkom organu »Sloboda«. Pisana pod dojmom jedne sjednice Hrvatskog sabora iz god. 1917. ona u odlomku glasi:

1 Vidi o tome: Vatroslav Cihlar: »Bijele noći u Jurjevskoj ulici«, Zagrebačka Panorāma. Br. 5. God. I. Svibanj 1961.

Antun Tomašić op'sao je svoj prvi susret s Augustom Cesarcem u jeseni 1914. u Zagrebu u »Glasu Istre« (Rijeka, 1945.). Sastajali smo se redovno u to vrijeme u kavani »Sport« na uglu Vlaške i Palmotičeve ulice iza pošte. Vjerojatno stoga, što je Cesarec stanovao u blizini. Tom su krugu pripadali i Cesarčevi intimni prijatelji, sudrugovi iz mitrovačke kaznionice, Gjuro Cvijić i Kamilo Horvatin. Gjuro Cvijić bio je tada suradnik »Obzora«, prevodeći s njemačkog ratne izvještaje. Radio je u istoj sobi s Vladimirom Lunačekom u noćnoj redakciji, jer se u ono doba redakcijski poslovi zaključivale u kasnim noćnim satima. August Cesarec bio je također neko vrijeme prije svog polaska u vojsku suradnik Šurm'novih »Malih novina« kojih se redakcija nalazila u jednom malom štancu u Marovskoj ulici pokraj turske kavanice (u ono ratno doba, naravno, bez prave kave) glumca Gavrilovića. Kamilo Horvatin bio je bankovni činovnik. U tom krugu Cesarec se zvao »Guta« ili »Frček«, kako ga je od mlitoste okrstio Kamilo Horvatin zbog njegova sitna i slabašna stasa. Gjuro Cvijić bio je »Gjuka«, a Horvatin »Milček«. Bili smo kroz nekoliko god na nerazdruživi prijatelji, dok nam se životni puti ne razidoše. Posljednji put sam vidio Augusta Cesarca u travnju 1941., a Gjuro Cvijića u jeseni 1932. u Berlinu, kad se slučajno susretosmo na Bavarskom trgu nakon duga niza godina. Bio je to srdačan susret dvaju starih prijatelja. Znam, da je »Gjuka« bio neob'čno radostan, što me je susreo, te je odgodio svoj odlazak iz Berlina (imao je iste večeri otputovati) i proveo čitavu noć u razgovoru sa mnom — po starom našem zagrebačkom običaju, kako je to sam rekao. Kamila Horvatina vidio sam posljednji put u kavani »Croatia« u Zagrebu 1928. Kasnije mu se posve zameo trag.

Antun Tomašić ostao je, živeći poslije svog boravka u Beču, neprestano u Zagrebu, u najbližim prijateljskim vezama s Augustom Cesarcem sve do njegove tragedije 1941. Bio je jedan od njegovih najbližih prijatelja. Bili smo zajedno, August Cesarec, naša zajednička prijateljica Irina i ja, u proljeće 1919. u posjetima kod Antuna Tomašića u njegovoj roditeljskoj kući u Voloskom, ali to sam djelomično opisao u svojim »Bijelim noćima u Jurjevskoj ulici«. Od tog našeg kruga iz godine 1914. u kavani »Sport« u Zagrebu jedini smo još na životu ja i Tone Tomašić koji danas živi u mirovini u Zagrebu i kome zahvaljujem mnoga zapamćenja iznesena u ovom članku.

2 Isprva je Nakladni zavod »Jug« trebao da preuzme izdavanje »Književnog Juga«, časopisa koji su pokrenuli uglavnom neki književnici iz Dalmacije. Trebao je to biti unosan posao, jer je »Književni Jug« uživao pomoć i benevolenciju vladajućeg društva, a kasnije nakon os'varenja države SHS i službenih krugova. Ali u taj čas ljudi od »Juga« krenuli su već u idejnom smislu drugim putem. Sjećam se, kako je književnik B. iz Splita vodio sa mnom duge razgovore, e bih nagovorio Antuna Tomašića na izdavanje »Književnog Juga«. Ali se Antun Tomašić već odlučio na izdavanje »Plamena«, razlaz s pomenutom grupom književnika orijentiranih u smislu službenog jugoslovenstva bio je već potpun. Sjećam se, da je u mene lično jedan doživljaj bio od odlučnog značenja. Stanovao sam u to doba u Radničkom dolu. Prolazio sam svake večeri na povratku kući pokraj onih sirot'n'skih domova, pravih stračara, što su više bile nalik smetištima i izmetištima nego ljudskim obitavalištima. Jedne večeri, dok se sav Zagreb u euforiji novih prilika novih afarista i trgovaca s izvoznicama vagonskih pošiljaka masti i mesa u Austriju (tim poslovima bavili su se i službeni političari) u zastavama, banketima i pijankama bratimio s novim dvorskim ekscelencijama, prolazeći pokraj tih kućica pogled mi padae na osvijetljeni prozorčić. Kroz zamagljeni prozor ukaže mi se u svijetlu slabe petrolejske lampe jezovit prizor bijede i voštanih lica između stjenica, š'akora, gamadi i smeća. Pomisl'ih u sebi, što ti ljudi, koji tu leže na podu, krvavi i izjedeni od stjenica i smrada, imadu zajedn'čkog s onim patriotskim frazama kojima se razbacivahu u reprezentativnim nazdravcima ne samo političari od zanata, izvoznica i mandata, već i mnogi književnici poklonstvena pera.

*»Na jarbolu hrvatske Laži slobodna hrvatska miso
pjeva svoj labuđi pjev:
Tri već krvava ljeta davim se očajno nijema,
tri već krvava ljeta tonem u bezdnu krvi.
Na crnom jarbolu lađe tri već krvava ljeta
vješaju hrvatske sne.«*

U istom izdanju objavljena je također Krležina pjesma pod naslovom »Veliki petak 1919.«, napisana u spomen Karla Liebknechta, vođe spartakusovske radničke pobune u Berlinu. Karl Liebknecht, nakon sloma revolucije, uhapšen u jednom privatnom stanu u kojem se krio, bio je od njemačkih bjelogardijskih trupa bestijalno masakriran i ubijen u berlinskom hotelu »Eden«, a zatim je njegovo mrtvo tijelo zajedno s Rozom Luxemburg bilo bačeno u Sprevin kanal koji protječe pokraj hotela. I ovdje ćemo citirati nekoliko stihova iz te pjesme koja nije samo poezija, već i najizrazitiji dokumenat stava Miroslava Krleže i njegovih književnih drugova koji će se u početku 1919. okupiti oko revije »Plamen«:

*U borbi s krdom lažnih i krivih bogova
pao je Čovječji Sin.
Krstove svoje je golgotski zabio cirkus
iz gubave Judeje u carski Berlin.*

*»U krvavom uzničkom svijetlu crvene pandurske lampe,
što može hrvatski čovjek?
On hrvatske guta suze.
Slanu i gorku sol.«*

Jednog snježnog maglovita dana januara 1919. osvanuli su na svim zagrebačkim oglasnim stupovima veliki Babićevi plakati kojima je Nakladni zavod »Jug« objavio izlaženje revije »Plamen« (plakati su bili povećana reprodukcija revijinog naslovnog lista). U jednoj drugoj objavi upućenoj prijateljima i povjerenicima časopisa, redakcija što su ju vodili M. Krleža i August Cesarec, piše ovo: »Da bi bila našoj reviji osigurana budućnost, nužno je da se svi oni, koji osjećaju potrebu radikalnog čišćenja naših očajnih kulturnih i socijalnih prilika energično zauzmu za raspačavanje naše revije »Plamen«, polumjesečnika za sve kulturne probleme.«

Osim Miroslava Krleže i Augusta Cesarca, koji su uređivali časopis, bili su njegovi suradnici po alfabetskom redu: Albrecht Fran, Babić Ljubo, Benešić Julije, Cihlar Vatroslav, Feldman Miroslav, Gorenčević Iljko, Krklec Gustav, Martinet Marcel, Prpić Tomislav, Putnik Ivan (pravo ime: Ivo Stern), Singer Erich, Strozzi Tito, Šimić A. B., Tartaglia Guido, Tokin Boško i Ujević Augustin. No veći dio časopisa ispunjavali su Krleža i Cesarec. Naročito su u časopisu zanimljiva Cesareva kulturna i politička, polemička i kritička, razračunavanja s tadašnjim vladajućim elementima.

Nakladni zavod »Jug« nosio je kao svoju izdavačku vinjetu Babićev crtež tamničkih rešetaka iza kojih proviravaše njegovi inicijali. No ne bijaše to samo simbolički omen jedne književne djelatnosti pod policijskim progonima i cenzurom, jer se ovaj književni pothvat stvarno nade jednog dana — u zatvoru.

Revija »Plamen« izlazila je sve do policijske zabrane u augustu 1919., kada je njen izdavač Antun Tomašić bio jedne noći uhapšen u

svom stanu u Mošinskijevoj ulici (danas ulica Vladimira Nazora).¹ Zagrebačka policija osumnjičila je Antuna Tomašića da je za izdavanje »Plamena« primao novac iz — Moskve, što bijaše drska potvora, jer su izdavači »Juga« čitavu svoju izdavačku djelatnost temeljili isključivo na vlastitim sredstvima i na vlastitoj požrtvovnosti. Nisu primili ni otkuda ni pare kakve subvencije. Bio je to zapravo imetak Antuna Tomašića, koji je u toj svojoj nikakvim materijalnim interesima vođenoj izdavačkoj djelatnosti izgubio čitavu svoju očinsku baštinu, dvije kuće, jednu na Sušaku, a drugu u Voloskom, te nešto gotovine, što mu je namre njegov otac, pomorski kapetan Vinko Tomašić.

Jugoslavenske policijske vlasti u Zagrebu, pošto je pala optužba o primanju novca izvana, prisilile su Tona Tomašića progonima i onemogućavanjem rada da se vrati u Istru, što se tada nalazila pod okupacijom talijanske vojske. Pošto je odležao na putu u Istru desetak dana u talijanskom vojnom zatvoru na Sušaku, Tomašić je bio konfiniran u svom rodnom mjestu, u Voloskom, a zatim je pošao u Beč. Tako je izdavačko poduzeće »Jug« završilo svoju vremenski kratku, ali sadržajno plodnu djelatnost, imajući valjda od svih izdavačkih pothvata u Hrvatskoj najburniju historiju. Naravno da je tako bilo i osujećeno i namjeravano štampanje Krležinog romana »Hrvatski bog Mars« i drame »Michelangelo Buonarroti«, knjige koje su isprva trebale izići među »Jugovim« edicijama.

Sreli smo se ponovo, Tomašić i ja, u proljeće 1921. u nekadašnjem habsburškom Beču u kojem je tada vladala — kao farsa historije — veća sloboda nego u jugoslavenskom Zagrebu. Antun Tomašić ponovo je pokušao da nastavi svoju izdavačku djelatnost u slobodnijim prilikama i okolnostima. U Beču je izdao Tagorina razmatranja o nacionalizmu u prijevodu Antuna Barca, kao i Gorkoga »Uspomene na Lava Tolstoja« u prijevodu Antuna Tomašića. Našao sam ga jednog dana u maloj sobici, u potkrovlju jedne vile na bečkoj periferiji, na proplancima bečke šume. On je nešto pisao na stroju, na stolu mnoštvo knjiga i rukopisa. Izvana je dopirao miris rascvalih krošnji. Dan je gasnuo u prvim večernjim sjenama. Bilo je toplo i ugodno u toj sobici.

VATROSLAV CIHLAR

¹ Iste večeri, prije Tomašićevog uhapšenja, sjeđeli smo zajedno prije polaska kući (stanovao sam tada zajedno s Antunom Tomašićem u istom stanu) u kavani »Medulić«. Nešto prije nego što se digosmo od stola, nek naš zajednički znanac doveo nam i predstavio nepoznata čovjeka. Rekao je da taj nepoznati čovjek traži prenoćište, da je policija za njim izdala tjeralicu i da bi ga trebalo negdje sklonuti. Povelili smo ga sa sobom. Taj prepoznati čovjek bio je Šmit, ječan od redničkih voda iz Sarajeva. Kad je policija u noći upala u stan, mislili smo isprva da je došla po Šmita, koji je umah skočio kroz balkonski prozor izgubivši se u vrtu. Ali policija je došla po Tomašića. Ostao sam u stanu te noći sam, rukujući drugi dan svoje stvari i otputovao u Pariz. Živeći tamo od porešto franaka što sam ih donio sa sobom, od prevodenja p'sama i pisanja operetnih libreta za nekog opskurnog pariškog kompozitora, ne znajući još ni danas, tko je bio opskurniji — taj čovjek ili smislivi kompozitor ili njegov libretist.

